

TOKAJI BOROK A CÁROK ASZTALÁN

Adalékok a 18. századi hegyaljai borok oroszországi kiviteléhez

A Magyar Királyság és a Moszkvai Nagyfejedelemség között Hunyadi Mátyás (1458–1490) és III. Iván (1462–1505) uralkodása óta viszonylag jól nyomon követhető gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok alakultak ki. Ennek során főként magyar borok és orosz prémek, szőrmék cseréltek gazdát, mint azt jó néhány levéltári irat is bizonyítja.¹ Márki Sándor tanulmányaiból tudjuk, hogy I. Al-Dmitrij (1605–1606) és Mniszek szandomiri vajda leánya, Mária esküvőjére 30 hordó kitűnő bort szállítottak a Hegyaljáról.²

A 18. század első éveit a magyar–orosz kapcsolatok jelentős élénkülését hozták. II. Rákóczi Ferenc és I. Péter (1689–1725), valamint diplomatáik (Nedeczky Sándor, Thalaba Máté, illetve Jemelján Ivánovics Ukraincev, Borisz Kurakin, Oszip Scserbatov) tárgyalásai, levélváltásai a politikai és kereskedelmi kontaktusok erősödését jelzik.³ Közismert, hogy az orosz cár nemcsak nagy reformer, hanem nagy ivó is volt, aki a vodka mellett elsősorban a tokaji nedűt kedvelte.⁴ Ezzel magyarázható, hogy a fejedelem többször is hegyaljai borokkal kedveskedett Pjotr Alekszejevicsnek. A „királyok boraként” és a „borok királyaként” egyaránt emlegetett tokaji fogadtatásáról így számolt be Thalaba Máté követi jelentésében a fejedelemnek: „Bizonyra írhatom Felségednek, hogy egy magyarországi hordó bornak praesentálása a felséges cár előtt többet tesz, mint akármely drága ajándék.”⁵ A legjobb ágens vagy prókátor valóban a tokaji antal (vagy ántalag = 75 liter)⁶ volt, hiszen az „isteni nektárról”, „Bacchus gyönyörnedveiről”, az aransárga nedű bódító erejéről, mámorító hatásáról „minden oroszok cárja” a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.⁷ 1711-ben, a fejedelemmel történt jarosławi találkozó idején, egy átmulatott éjszaka után mondta: „Engem eddig nem győzött le senki és semmi, de tegnap este legyőzött a tokaji bor.”⁸

A tokaji boroknak fontos szerep jutott az I. Péter és II. Rákóczi Ferenc között 1707. szeptember 15-én, Varsóban létrejött szerződés előkészítésének és aláírásának időszakában is. A tárgyalófelek hangulatát jelentősen emelte a hegyaljai nedű, amelynek fogadtatásáról Nedeczky ezt jelentette: „A bor essentiáját kedvesen vette a cár, kétszer is itt előhozta, s Varsaván is egyszer.”⁹

A cár magyarországi követe, J. I. Ukraincev (1640–1708), aki 1686–1699 között a Külügyi Hivatal vezetője volt és I. Péter 1708. július 12-i megbízólevelével érkezett Magyarországra, ugyancsak kedvelte a jó borokat. A orosz nyelvek szerint halálát is az erős italozás okozta, bár ez nem vertifikálható, mivel a hivatalos jelentés a 67 éves diplomata magas lázáról tett említést.¹⁰

Bár a 18. század eleji Oroszországban még a spanyol, görög és rajnai borok voltak inkább divatosak, a cár leveleiben elragadtatással nyilatkozott a hegyaljai borok minőségéről, utolérhetetlen zamataról. Felvásárlói ez idő tájt általában 40–50 jefimkát, azaz kb. 20–25 rubelt (1 rubel = 1,3–1,4 forint) fizettek egy kisebb hordó (úgynevezett antal, ántalag) óborért, amelyet aztán a Tokaj–Kijev–Moszkva szárazföldi úton, vagy a

Visztuláig szekéren, majd onnan Danzigig, illetve Pétervárig hajón szállítottak. A szárazföldi utak rossz minősége, valamint a gyenge közbiztonság miatt a kereskedők zöme a tengeri szállítást részesítette előnyben, ám ilyen esetekben nemritkán – a dohos raktár és a sós levegő hatására – a borok zamata erőteljesen romlott. Ráadásul a szállítási költségek, a különféle tranzitilletékek és a magas vámtarifák (1 hordó után 6–9 rubel) amúgy sem tették túlságosan nyereségesse a borkereskedelmet.¹¹

1714-ben I. Péter a görög kereskedőcsaládból származó Paraszkewics kapitány és Jermoláj Korszakov testőrtisztet küldte Tokajba, hogy a cári udvar számára 300 hordó (600 antal) bort vásároljanak 10 ezer rubel értékben.¹² Két év múlva Szávva Grigorjev vett borokat az uralkodónak, akinek pontos információi voltak az aszú minőségéről és forgalmi áráról.¹³ A távolság, a szállítás és a közbiztonság nehézségei arra késztették a cárt, hogy kísérletet tegyen a tokaji típusú szőlőművelés és bortermelés oroszországi meghonosítására. Ez az elképzelés azonban csak 1784–1785-ben, a Krim területének az Orosz Birodalomhoz való csatolása után valósulhatott meg, amikor 30 ezer tokaji szőlővesszőt telepítettek ott.¹⁴

I. Péter utóda, I. Katalin (1725–1727) uralkodása alatt tovább nőtt a magyar borok iránti érdeklődés és kereslet, olyannyira, hogy a cárnő halálát is állítólag a mértéktelen borfogyasztás okozta.¹⁵ Ez nem tűnik kizártnak, mivel a cárnő – uralkodásának két éve alatt – egymillió rubelt költött danzigi pálinkaféleségekre és magyar borokra.¹⁶ (Érdekességgéppen jegyezzük meg, hogy az állami bevételek évente kb. 10 millió rubelt tettek ki.)

Nagy Péter unokája, II. Péter (1727–1730) – akinek egyik nevelője a Karácsvfalván született Zékány János volt – 12 évesen került az orosz trónra. Környezete korán rászoktatta a borfogyasztásra, és bizonyára ez is közrejátszott 15 évesen bekövetkezett halálában.¹⁷

Anna Ivanovna (1730–1740) cárnő koronázási ünnepségén ugyancsak magyar bort ittak a meghívott vendégek.¹⁸ Kegyencei – Biron (Bühren), Münnich, Ostermann – lelkes fogyasztói voltak a hegyaljai nedűnek. Az ő tanácsukra tanulmányozta át von Hartung bécsi kamarai tanácsos 1727-ben készített emlékiratát, amely a kölcsönös előnyökön nyugvó osztrák–orosz kereskedelem fellendítését, a hegyaljai borok vámjának leszállítását javasolta. Így érthető, hogy 1733 júniusában Anna Ivanovna cári ukázt bocsátott ki a tokaji Orosz Borvásárló Bizottság felállítására, amelyet az Udvari Gazdasági Hivatal (Pridvornaja kontora) alá rendelt.¹⁹ Ennek utasítására indult el Tokajba Fjodor Sztjepanovics Visnyevszkij alezredes és kísérete, az úgynevezett orosz kolónia. A rezidens feladata az volt, hogy évente 150–200 antal (11–15 ezer liter) jó minőségű bort küldjön szekereken – Ukrajnán keresztül – Pétervárra.²⁰ Mivel a Bizottság a tokaji borokon kívül nagy mennyiségű aszú szőlőt is felvásárolt – amit az akkori hatályos törvények (az 1729. évi 12. tc.) az országban birtokkal nem rendelkező idegen személyeknek tiltottak –, 1736-ban Zemplén vármegye Kossuth András szolgabíró bízta meg az ügy kivizsgálásával.²¹ A helyi hatóságok ugyanis nem nézték jó szemmel az oroszok tevékenységét, akik a Tokaj vidéki termés jelentős részét (5 év alatt 20 ezer rubelért 1089 antalt)²² felvásárolták, és emiatt a bécsi udvar számára sem maradt elegendő bor. A hatóságok rosszalották azt is, hogy a Bizottság „felhajtotta” az árakat és egy hordó (2 antal = 150 liter) borért átlagosan 25 rubelt fizetett a termelőknek.²³ (A bor ára természetesen mindenkor erősen függött a hegyaljai termés mennyiségétől, minőségétől, a háborús vagy békés esztendő keresleti viszonyaitól,

valamint a szállítási költségek, tranzitilletékek és vámok nagyságától.) Ez meglehetősen magas ár volt, hiszen ez idő tájt egy font hús és rozskenyér 3, egy font szalonna 12, egy icce közönséges pálinka 24, egy icce sör pedig 2 krajcárba került.²⁴

A megyei hatóságok és az Orosz Borvásárló Bizottság közötti elmérgesedett helyzettel magyarázható, hogy a csecsemő VI. Iván helyett kormányzó Anna Leopoldovna régensnő 1740 végén átmenetileg megszüntette a kolónia tokaji tevékenységét.²⁵ Ezt követően több mint négy esztendeig orosz szolgálatba állt magánkereskedők (Dmitrij és Atanaz Paraszkevics, Altenzsi Diamand) évi átlagban 150 antal bort szállítottak a moszkvai és pétervári cári pincékbe.²⁶

Az udvari gárdaezredek támogatásával trónra került I. Erzsébet (1741–1761) azonban 1745 tavaszán ismét felújította a Bizottság munkáját, és annak vezetésével a közben ezredessé, majd vezérőrnaggyá előléptetett Fjodor Visnyevszkijt bízta meg.²⁷ A kinevezett rezidens a cárnő teljes bizalmát élvezte, mivel egyik ukrainai útja során ő figyelte fel a nagyszerű hanggal megáldott Alekszej Razumovszkijra, aki később az uralkodónő kegyence, birodalmi gróf és hetman lett.²⁸

F. Visnyevszkij 1749-ig vezette a Borvásárló Bizottságot, amelynek tevékenységét a cárnő 1745. április 6-i rendelkezése szabályozta. Eszerint az évi 750 antal (56 450 liter) bor vásárlásához szükséges összegeket a bécsi követ folyósította a rezidens és 35–40 fős kísérete részére, amelyhez 10–15 dragonyos, 2–3 lovas futár, két írnok, orvos, pópa, kántor és kíséret személyzet tartozott.²⁹ A kántor tisztségét 1745–1750 között nem kisebb személyiség töltötte be, mint a filozófus, költő, vándorprédikátor Grigorij Szavvics Szkovoroda (1722–1794), az ukrán felvilágosodás egyik legismertebb alakja.³⁰ Tevékenysége azonban számos nehézségbe ütközött, mivel a katolikus egyház helyi képviselői és Barkóczy Ferenc egri püspök a pravoszláv „eretnység”, a szkizma terjesztésével és a Habsburg Birodalom belső „fellazításával” vádolták. Ezenkívül szemére vetették azt is, hogy a hazai szerb lakosság Oroszországba történő áttelepülését szorgalmazta, továbbá pravoszláv ima- és tankönyveket terjesztett.³¹

A Zemplén megyei hatóságok támadást indítottak a Bizottság ellen azért is, mivel az – a borok felvásárlásán kívül – öt szőlőföldet, egy parlagföldet, három házat (pincékkel együtt) 15–20–25 évre zálogba vett.³² Arra hivatkoztak, hogy a magyar törvények az Aranybulla óta (1222: 26., 1439: 16., 1535: 42., 1542: 12., 1599: 31., 1660: 30. tc.) tiltották az idegenek birtokszerzését, ideértve a haszonbérlet és a zálogbirtok formáját is, amelyet külföldi személyektől bármely hazai nemes bármikor megválthatott (1729. évi 35. tc.).³³ Ezzel évtizedekig tartó hosszas perek kezdődtek, amelyek nemcsak Fjodor Visnyevszkij, hanem fia, Gavriil 1749–1753 közötti tokaji tevékenysége idején is folytatódtak.³⁴ Ellene azon a jogcímen indítottak támadást 1752–1753 fordulóján, hogy nem fizeti a kötelező telekadót, és ezzel megkárosítja a kamarát. A Tripartitum alapján ugyanis a földesúr (az adott esetben a hegyaljai kamarauradalom,³⁵ amelynek joghatósága a szepesi kamara volt) terragiumot szedhetett a nem nemesi származásúaktól és az indigenátussal nem rendelkező külföldiektől. Az orosz rezidens hiába hivatkozott arra, hogy a zálogbirtokos maga a cárnő, akit nem lehet a magyar törvények elé idézni, Gavriil Visnyevszkijnek 1753 júliusában mégis el kellett hagynia Tokajt.³⁶

A viták elmérgesedésében az is közrejátszott, hogy 1751 és 1756 között került sor a Mária Terézia által feloszlott délvidéki szerb határőrezredek áttelepedésére Oroszországba. Ennek során – a Borvásárló Bizottság hatékony támogatásával – négy-

ezrednyi katona (a családtagokkal együtt mintegy 13–15 ezer fő) költözött át Dél-Oroszországba.³⁷ A zempléni hatóságokat érthetően ingerelte az a körülmény, hogy az orosz kolónia a borkereskedelemmel nehezen összeegyeztethető „ügynöki” tevékenységet is ellátott.³⁸

G. Visnyevszkij utódának, Nyikolaj Zsolobov őrnagynak egy időre sikerült leszerelnie a zempléni hatóságok ingerültségét, amit persze megkönnyített az a tény, hogy Mária Terézia és I. Erzsébet szövetségesként harcoltak a hétéves háborúban (1756–1763). A viták viszonylagos rendeződését jelzi, hogy ezekben az években a Bizottság átlagosan 750–800 antal (55–60 ezer liter) bort küldött Pétervárra,³⁹ amit magyar, lengyel, görög, zsidó, örmény és ruszin kereskedők további szállításai is kiegészítettek.⁴⁰ (Összehasonlításképpen említjük meg, hogy 1748-ban a hegyaljai kamaraauradalmában 63 500 liter bor termett.)⁴¹

I. Erzsébet személyes kedvtelése is hozzájárult ahhoz, hogy uralkodásának időszakára (különösen az 1745–1761 közötti évekre) tehető a hegyaljai orosz borkivitel fénykora. A cárnő (Nagy Péter legfiatalabb leánya), aki maradéktalanul osztotta a „non est vinum, nisi tokainum” mondást, a rajongásig kedvelte a hegyaljai borokat.⁴² Erről tanúskodik 1745. november 8-i, F. Visnyevszkijhez intézett ukázának utóirata is: „Ha egy módja van, küldjön futárral legalább három antal aszút, amit sehol sem tudok beszerezni, pedig én nem tudok anélkül meglenni, miként azt Ön is tudja.”⁴³ Az uralkodónő csillagászati árakat is hajlandó volt fizetni az aranyárga nedűért. Így például 1745. november 13-i levelében öt antal 1727-es évjáratú aszú beszerzésére utasította Visnyevszkij tábornokot, aki egy antal borért 120 cservonyecet, (276 rubelt) fizetett.⁴⁴ Mária Terézia jól ismerte a cárnő sajátos kedvtelését, ezért 1746-ban hatszáz butélia aszút küldetett neki.⁴⁵

Amikor a cárnő halála után unokaöccse, III. Péter 1762 első felében felrúgta a szövetségi viszonyt az osztrákokkal és helyette poroszbarát politikát folytatott, a pozsonyi kamara azonnal elrendelte a tokaji zálogbirtokok visszaváltását, sőt 1762. július 19-én Mária Terézia kiutasította magyarországról Nyikolaj Zsolobovot és a Bizottság tagjait.⁴⁶ II. Katalin (1762–1796) államcsínye és férje, III. Péter meggyilkolása után aztán ismét rendeződött a viszony Ausztriával, ezért az orosz kolónia mégis maradhatott Tokajban.

1763 elején a magyar udvari kamara és a Zemplén megyei hatóságok ismét a zálogbirtokok azonnali visszaváltását követelték. A cári kabinet utasítása szerint azonban ez csak azokra a szőlőföldekre terjedhetett ki, amelyeknek záloghatárideje már lejárt. A vitát ez alkalommal Mária Terézia 1763. március 12-i, báró Döry Ferenc zempléni főispánhoz intézett utasítása döntötte el, amelyben a zálogok sürgős visszaváltását rendelte el.⁴⁷ A tárgyalások azonban ismét pereskedéssé fajultak, és mindkét fél kölcsönös nehézségeket igyekezett támasztani. Az időközben (1763 nyarán) Zsolobov helyére kinevezett új orosz megbízott, Anton Rárog őrnagy „melioratio” jogcímén állandóan egyre nagyobb többletköltségeket követelt. Valójában azonban „deterioratio” (értéksökkenés, romlás) következett be, mivel az 1760-as évek elejétől a szőlőföldek nagy részét az oroszok már nem műveltették.⁴⁸

1764-ben, amikor Bécsben a hétéves háborút lezáró, Poroszország és Oroszország közötti szerződés létrejöttéről értesültek, a kancellária ismét a tokaji zálogjavak azonnali visszaváltása mellett döntött. Ezt követően Potoczky Imre szolgabíró felbecsültette a zálogokat,⁴⁹ ám megint eredménytelen huzavona kezdődött. 1764. szeptember 17-

én Grassalkovich Antal, a kamara elnöke arra utasította a feleket, hogy 1376 forint 56 krajcár ellenében a szőlőföldek visszaváltása mihamarabb történjen meg. Ekkor a megváltás összege körül alakult ki aprólékos vita, majd a kancellária 1767. február 29-én újabb utasítást küldött a kamarának, immár 2140 forint kifizetéséről.⁵⁰

A megállapodás ez alkalommal is elmaradt, mire 1769 novemberében Potoczky szolgabíró pert indított Rárog ellen, hivatkozva az 1739. évi 37. tc. és az 1729. évi 35. tc. rendelkezésére, miszerint a magyar nemzet bármely tagjának kérésére – idegenek ellenében – lehetővé válik a zálogjavak bármikori visszaváltása. Egyúttal kérte, hogy ítéljék neki az őrnagy által birtokolt zálogjavakat.⁵¹ A következő évben ezzel ismét a tárgyalások kerültek előtérbe, de a helyzet még tovább bonyolódott, mivel 1771-ben Rárog újabb harminc évre szóló zálogszerződést kötött.⁵² Az üggyel maga a társuralkodó, II. József is kénytelen volt foglalkozni, aki meglehetősen diplomatikusan járt el, mivel a Lengyelország első felosztása (1772) körüli feszült légkörben nem lett volna célszerű az orosz–osztrák szövetségi viszony provokálása. 1774. április 25-én azonban a magyar udvari kamara mégis utasította Zemplén vármegyét az 1770. évi ítélet végrehajtására a zálogjavak ügyében,⁵³ mire D. M. Golicin herceg, a bécsi orosz követ erőlesen tiltakozott Kaunitz kancellárnál.⁵⁴

Anton Rárog 1775. október 13-i halálát követően helyettese, Szavva Gorev vette át a Bizottság munkájának irányítását, aki új szállást volt kénytelen bérelni a kolónia számára, mivel korábbi házukat – a kamarai utasításnak megfelelően – Potoczky Imre szolgabíró kapta meg.⁵⁵ Ezt követően jelentős visszaesés figyelhető meg a hegyaljai borok oroszországi kivitelét illetően (átlagosan évi 250–300 antal),⁵⁶ ami azzal is összefüggött, hogy II. Katalin uralkodása alatt Pétervárott elsősorban a palackozott francia italok (főként pezsgők) örvendtek nagyobb népszerűségnek.⁵⁷

Az utolsó tokaji rezidens, Sz. Gorev kapitány működése idején a Bizottság viszonylag békés körülmények között végezhetette munkáját. Csak 1784–1785-ben került sor újabb botrányra, amikor Grigorij Patyomkin herceg azzal bízta meg Jurij Bimbolozar alhadnagyot (az orosz szolgálatba lépett Bimbólázár János tokaji borkereskedő fiát) és Vaszilij Porecsanyin zászlóst (a Szerémségből származó Parócsányi család leszármazottját), hogy 30 ezer szőlővesszőt vásároljanak a Krím-vidéki telepítésekhez.⁵⁸

Ezzel kapcsolatban aztán újabb nézeteltérések alakultak ki, mivel a hazai törvények tiltották a tokaji szőlővesszők kivitelét az országból. Ennek ellenére II. József és Kaunitz kancellár „nagylelkűen” hozzájárultak az „aranyvenyigék” kiszállításához,⁵⁹ ami Zemplén vármegye ellenállásába ütközött. A botrány akkor tört ki, amikor az oroszok 19 ezer szőlővesszőt már elszállítottak a Hegyaljáról, a maradék 11 ezret azonban 1785 januárjában Ocskay András szolgabíró emberei darabokra vagdalták. Ezt követően Kaunitz nyomatékosan utasította Zemplén vármegyét, hogy ne akadályozza a vesszők kivitelét és ne idézzen elő diplomáciai feszültséget.⁶⁰

A hegyaljai borok iránti számottevő érdeklődésre 1789-et követően került sor, amikor a forradalmi metelytől rettegő II. Katalin megtiltotta a francia borok oroszországi bevitelét.⁶¹ A pétervári kikötő vámlajstromai szerint 1793–1795 között átlagosan évi 175 oxhóft (750 antal) bort importáltak Tokaj környékéről.⁶² Úgy tűnt tehát, hogy változatlanul szükség van a keresett magyar borokra. A cárnő halála után azonban fia, I. Pál (1796–1801) 1798. január 26-i ukázával megszüntette a tokaji Borvásárló Bizottságot,⁶³ amely 65 éves fennállása alatt kitűnő hegyaljai (Tokaj, Tarcál, Tállya, Mád, Kisfalud, Tolcsva, Olaszi, Patak, Újhely, Zemplén vidékéről származó) borokat

importált a pétervári udvar számára. Az utolsó orosz rezidens, Sz. Gorev (aki mádi református leányt vett feleségül) 1799 májusában utazott el Tokajból, ahol még üdvözölte A. V. Szuворov Észak-Itáliába vonuló seregének egyik alakulatát.⁶⁴

A Bizottság megszüntetése mindkét „félnek” érzékeny veszteségeket okozott. Az oroszok ugyanis elvesztették azt a lehetőséget, hogy – az állandó kereskedelmi képviselő révén – folyamatosan vásárolhassák fel a legjobb minőségű borokat. A Vörösmarty Mihály által „híg arany”-nak nevezett tokaji aszúért és hegyaljai nedűért a cárok megbízottjai tisztességes összegeket fizettek, ami nemritkán árfelhajtó tényezőként hatott.⁶⁵ Ez érthetően bosszantotta a környék nemesi vásárlóit, akik az oroszok működését állandó botránykőnek tekintették. Az igazsághoz tartozik, hogy az adott korszakban (és később is!) egyetlen állam sem nézte volna jó szemmel egy kereskedelmi ki-rendeltség gyakorta gyanús ügyleteit, a hatályos törvényekbe ütköző manipulációit (lásd a zálogbirtokok körüli bonyodalmakat, az aszú szőlő és az „aranyvenyigék” kiviteli tilalmának kijátszását). Bár nem osztjuk H. I. Biderman⁶⁶ azon nézetét, miszerint a Bizottság elsősorban politikai ügynökség volt, mégis úgy ítéljük meg: célszerűbb lett volna, ha a rezidensek és a kolónia tagjai jobban tiszteletben tartják a hatályos magyar törvényeket.

A Bizottság felszámolása természetesen a tokaji bortermelőket is súlyosan érintette. Ez különösen Lengyelország három felosztását (1772, 1793, 1795) követően hatott érzékenyen, hiszen tökeerős felvevőpiacok hiányában a Hegyalja – szó szerint – a saját borába fulladt.⁶⁷ Pedig a termékeny talaj, a kedvező éghajlati viszonyok,⁶⁸ a szőlőművelési technológiák,⁶⁹ a hegyaljai ember lelki alkata⁷⁰ változatlanul a siker és a jólét garanciái lehettek volna.

A 19. század elején – a Napóleon elleni háborúk időszakában – még történt néhány kísérlet az oroszországi borexport megszervezésére. Ezek azonban nem jártak eredménnyel. A kortárs Skerlecz Miklós⁷¹ és Berzeviczy Gergely⁷² elgondolása a „keleti piac” meghódításáról még hosszú időre ábránd és illúzió maradt.

Jegyzetek

- 1 *Váradi-Sternberg János*: Iz isztorii ekonomiceszkih szvjazej mezdu Rosszijej is Vengrijej v XVIII veke. In: *Mezsdunarodnije szvjazi Rosszi v XVII–XVIII vekah*. Moszkva, 1966. 117–129.
- 2 *Márki Sándor*: Orosz–magyar kereskedelem. In: *Aradi Közlöny*, 1887. január 3., 3–4; *Uő.*: Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. In: *Értekezések a történeti tudományok köréből*, XXIII. kötet VI. füzet. Bp., 1913. 387–480.
- 3 *Perényi József*: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatainak kezdetei. In: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Szerk.: Kovács Endre. Bp., 1956. 52–95., *Váradi-Sternberg János*: Az 1707-es tárgyalások és az orosz–magyar szerződés. In: *Századok öröksége* (Tanulmányok az orosz–magyar kapcsolatokról). Bp.–Uzgorod, 1981. 22–47., *Uő.*: Rákóczi diplomáciai beszélgetése és levelezése Kurakin herceggel. In: *Századok öröksége*, 72–88.
- 4 *A. F. Büsching*: *Magazin für die neue Historie und Geographie*. Hamburg, 1767. Band XIX. 94.
- 5 *Tardy Lajos*: A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság története (1733–1798). *Fejezetek a magyar–orosz gazdasági kapcsolatok történetéből*. In: *A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek*, 23–25. Sárospatak, 1963. 6.
- 6 *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk.: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszki Miklós. Kilencedik kiadás. Bp., 1992. 63.
- 7 *Piszmá i bumagi imperatora Petra Velikogo*. Tom IX/1. Szankt-Petyerburg (rövidítve: Szpb.), 1887. 469.
- 8 *B. Racsinszkij*: Russzkije komisszari v Tokaje v XVIII veke (Po dokumentam Moszkovszkovo glavnovo arhiva Minisztjerstva inosztrannih gyel). In: *Russzkij Vesztnyik*, 1875. szeptember, 179.

- 9 Márki Sándor: Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. 422.
- 10 Váradi-Sternberg János: Ukrainev, Péter cár követe Magyarországon 1708-ban. In: Századok, 1959. 233–251., Uő.: Ukrainev, Péter cár követe Rákóczinál. In: Századok öröksége, 48–71.
- 11 A korabeli borkereskedelemről részletesebben P. Keppen: O vinogvelli i vinnoj togovlje v Rosszi. Szpb., 1832., Komoróczy György: Borkivitelünk Észak felé. Kassa, 1944.
- 12 P. Keppen: i. m. 212.
- 13 N. N. Bantis-Kamenskij: Obzor vnyesnyih sznosenyij Rosszii. Csaszty I. Moszkva, 1894. 161.
- 14 Wellmann Imre: A tokaji szőlőkultúra oroszországi meghonosítása. In: Műveltség, 1946. 182–186., Borsodi Szemle, 1958. 2. sz. 41–43.
- 15 K. Valisevskij: Carsztvo zsenin (Jekatyerina I., Anna Ivanovna, Jelizaveta I.). Moszkva, 1989. 62. (Reprint kiadás).
- 16 Von Westphalen dán követ jelentését közli N. J. Crusenstolpe: Russische Hofgeschichten. Band 1. München, 1923. 95.
- 17 K. Valisevskij: i. m. 157–158.
- 18 D. A. Korszakov: Vocarenijje imperatrici Anni Ioannovni. Szpb., 1880. 127–128.
- 19 A tokaji Bizottság tevékenységéről és a 18. századi hegyaljai orosz borkivitelről lásd: B. Racsinszkij: i. m., Tardy Lajos: i. m., Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora (Történeti–néprajzi tanulmány). Tokaj, 1991. 575–578., Papp Miklós: A tokaji bor és Európa. In: Tokaj. Várostitörténeti tanulmányok. Szerk.: Bencsik János–Orosz István. Tokaj, 1995. 303–318., V. Molnár László: Magyar borok a cárok asztalán. In: Élet és Tudomány, 1994. 44. sz. 1394–1396.
- 20 B. Racsinszkij: i. m. 181–182.
- 21 Tardy Lajos: i. m. 18.
- 22 P. Keppen: i. m. 210.
- 23 Uo. 41–42.
- 24 A korabeli mezőgazdasági termékek és élelmiszerek áaira vonatkozóan lásd M. Schwartner: Statistik des Königreichs Ungarn. Pest, 1798., Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Bp., 1979., Zemplén vármegye határozata a kenyér és zsemle áráról 1795-ben. In: Zempléni históriák I. (A honfoglalástól 1849-ig). Összeállította: Hőgye István. Bp.–Miskolc, 1986. 166–167.
- 25 P. Keppen: i. m. 42.
- 26 B. Racsinszkij: i. m. 184–186.
- 27 N. N. Bantis-Kamenskij: i. m. 65.
- 28 J. V. Anyiszimov: Rosszija v szereginye XVIII veka. Moszkva, 1986.
- 29 B. Racsinszkij: i. m. 186.
- 30 Váradi-Sternberg János: Hrihorij Szkovoroda Magyarországon. In: Századok öröksége, 211–223., Uő.: Grigorij Szkovoroda v Vengrii. In: Mir poezii i druzsbi (Poiszki i nahodki). Uzsgorod, 1979. 63–82.
- 31 V. Molnár László: Orosz könyvek és diákok a 18. századi Magyarországon. In: Képzők ön- és továbbképzése. Szerk.: Kocsis Mihály. Bp., 1996. 121–135., Uő.: Russzko–vengerszkije kulturnije szvjazi (1750–1815). Joskar-Ola, 1993. 105–113.
- 32 Tardy Lajos: i. m. 45–50.
- 33 Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban. I. rész. Buda, 1845. 102–103.
- 34 B. Racsinszkij: i. m. 187–188.
- 35 A tokaji kamarauradalom 18. századi történetéhez Barta János: Kincstári birtoklás és mezővárosi politika. In: Tokaj. Várostitörténeti tanulmányok. Szerk.: Bencsik János–Orosz István. Tokaj, 1995. 139–158., Herzog József: A tarcali királyi uradalmi és kincstári szőlő keletkezése. In: Levéltári Közlemények, 1923. 248–277., Wellmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. In: Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. Szerk.: Lukinich Imre. Bp., 1935. 93–122.
- 36 B. Racsinszkij: i. m. 214.
- 37 Kiss Miklós: Erzsébet cárnő szerb telepítései. Marosvásárhely, 1909., Honfi József: Obrazovanyije guszarsztva v russzkoj armii XVIII veka. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Series Historica, t. 7. Bp., 1965. 79–107., Uő.: A huszárság kialakulása a 18. századi orosz hadseregben. In: Hadtörténeti Közlemények, 1968. 1. sz. 95–129. A szerbek oroszországi áttelepülésére vonatkozó bécsi levéltári dokumentumok: Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien), Illyrico–Serbia (1749–1751), fasciculus 2. convolut A. 64, No. 112; Illyrico–Serbia (1752–1754), fasciculus C, No. 7; Illyrico–Serbia (1755–1756), fasciculus 2, convolut A. 19, No. 54, 63, 71.
- 38 H. I. Biderman: Russische Umtriebe in Ungarn. Innsbruck, 1867. 14.

- 39 *P. Keppen*: i. m. 210.
- 40 *Balassa Iván*: i. m. 569–619.
- 41 *Illésy János*: A kincstár szürete a Hegyalján 1748-ban. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1897. 373.
- 42 *Papp Miklós*: i. m. 308.
- 43 *B. Racsinszki*: i. m. 186.
- 44 *Tardy Lajos*: i. m. 38.
- 45 *P. Keppen*: i. m. 50.
- 46 *A. Arneth*: Geschichte Marie Theresia's. Band IX. Wien, 1879. 84.
- 47 *V. Molnár László*: Magyar borok a cárok asztalán. I. m. 1396.
- 48 *Tardy Lajos*: i. m. 104.
- 49 *Herzog József*: i. m. 258.
- 50 *Tardy Lajos*: i. m. 108–110.
- 51 Uo. 212.
- 52 *B. Racsinszki*: i. m. 192.
- 53 MOL, Kancelláriai Levéltár, Acta generalia, A-39, No. 1990. (1774. április 25.)
- 54 *B. Racsinszki*: i. m. 193.
- 55 MOL, Kancelláriai Levéltár, Acta generalia, A-39, No. 82. (1775)
- 56 *P. Keppen*: i. m. 212.
- 57 *V. Molnár László*: Oroszország kül- és belkereskedelme a 18. század második felében. In: Agrártörténelmi Szemle, 1984. 1–2. sz. 186–194.
- 58 *Wellmann Imre*: A tokaji szőlőkultúra oroszországi meghonosítása. In: Borsodi Szemle, 1958. 2. sz. 41.
- 59 MOL, Kancelláriai Levéltár, Acta generalia, A-39, No. 14 359. (1784. december 3.)
- 60 *Wellmann Imre*: i. m. 43.
- 61 *V. Molnár László*: A francia felvilágosodás és forradalom fogadtatása II. Katalin Oroszországában. In: Világtörténet, 1984. 3. sz. 131–154.
- 62 *Dercsényi János*: A magyarországi boroknak a külföldiekkel való egybehasonlítása. In: Tudományos Gyűjtemény, 1825. 59.
- 63 *B. Racsinszki*: i. m. 197–198
- 64 *Darvas István*: Szuvorov hadai Magyarországon 1799-ben. In: Századok, 1949. 1–4. sz. 283–284.
- 65 *P. Keppen*: i. m. 41–42., 210.
- 66 *H. I. Biderman*: i. m. 14–15.
- 67 *Bartha István*: Tokaj-Hegyalja. A borkereskedelem problémái és a szőlőörzés szervezése a Hegyalján a XIX. század első felében. Miskolc, 1975. 18–22.
- 68 A hegyaljai szőlőtermesztés természeti földrajzához lásd: *Boros László*: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borkereskedésének földrajzi alapjai és jellemzői. Miskolc-Nyíregyháza, 1996.; *Uő.*: Tokaj és környéke természeti földrajza. In: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Bencsik János–Orosz István. Tokaj, 1995. 10–17.
- 69 *Boros László*: Környezetkímélő-talajvédő szőlőművelés Tokaj-Hegyalján a 16–19. században. In: A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, 1996. 189–198.
- 70 *Szekfü Gyula*: A magyar bortermelő lelki alkata. Bp., 1922.
- 71 *Skerlecz Miklós*: A Magyar Királyság földrajzi és politikai helyzetének leírása a kereskedelem szempontjából. In: Skerlecz Miklós báró művei. Latinból fordította: Berényi Pál. (Magyar Közgazdasági Könyvtár, t. 15.) Bp., 1914. 62–115.
- 72 *Berzeviczy Gergely*: Nézetek az ázsiai-európai világkereskedelemlről. Pest, 1808.